

- [*Dinler Tarihi*] -

ZERDÜŞTİ CENAZE GELENEKLERİNDE DÜALİZM*

Nevfel AKYAR

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Bursa, Türkiye
PhD Student, Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences
Bursa, Turkey
nevfelakyar@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2712-7576

Süleyman SAYAR

Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Dinler Tarihi Anabilim Dalı
Bursa, Türkiye
Bursa Uludağ University Faculty of Theology,
Department of History of Religions
Bursa, Turkey
ssayar1956@hotmail.com
orcid.org/0000-0003-1051-6724

ÖZET

Uzun ve görkemli bir yoldan geçerek günümüze uzanan Zerdüşti inancı kendine has bir düalizme sahiptir. Öyle ki gnostik düalizmin aksine maddeye tamamen kötülük yüklememektedir. Bunun yerine kötü yaratıcı güç tarafından yaratılan/kirletilen varlıkları kötü ve habis olarak sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırma temizlik/kirlilik algısının Zerdüştîlerin bütün yaşamlarını olduğu gibi cenaze geleneklerini de derinden etkilemesine neden olmaktadır. Bu çalışmada Zerdüştîlerin cenaze geleneklerinin tarihi gelişimi, günümüzdeki uygulamaları ve bu geleneklere Zerdüşti düalizminin katkısı incelenmiştir. Zerdüştîlerin meşhur sessizlik kuleleri ve ölümlerini kuşlara yedirme geleneklerindeki düalizmin etkisi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Düalizm, Dakhma, Astodan, Cenaze, Ölüm, Kirlenme

ABSTRACT

Dualism in the Zoroastrian Funeral Traditions

The Zoroastrian faith, which has passed through a long and resplendent road to our day, has its own dualism. Unlike gnostic dualism, it does not think of matter as completely bad. Instead,

* Bu makale, Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Sayar'ın danışmanlığında hazırlanmış "Zerdüştilikte Ahiret İnancı ve Cenaze Törenleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

it classifies the assets created/polluted by bad creative power as bad and malignant. This classification causes the perception of pureness/pollution to deeply affects the funeral traditions as well as the whole life of Zoroastrians. In this study, the historical development of the Zoroastrian funerals, the current practices and the contribution of Zoroastrian dualism to these traditions are examined. The influence of dualism in the traditions of the Zoroastrians' famous towers of silence and the feeding of their dead to the birds was discussed.

Keywords: Dualism, Dakhma, Ossuary, Funerary, Death, Contamination

GİRİŞ

İnsanoğlunun kötülük sorununa kötü kavramını bir ilahî figüre atfederek çözüm getirmeye çalıştığı teolojik/kozmozolojik düalizm az veya çok çoğu kültürde görülmektedir.¹ Şüphesiz doğadaki yaz-kış, gece-gündüz, hayat-ölüm gibi olgular arasındaki çift kutupluluk ve birbirini tamamlayıcı zıtlığın da bu inanışların gelişimindeki katkısı yadsınamaz.² İbrahimî dinlerden tarih öncesi inanışlara kadar birçok inancın doğasında bu çift kutuplu zıtlığın uyumu görülebilmektedir.³

Kozmozolojik düalizm genel olarak âlemi yöneten iki farklı gücün varlığına dair inanışları ifade eden bir kavramdır. Tam olarak, iyi ve kötü gibi birbirine taban tabana zıt veya az çok zıtlık barındıran fakat her halükârda birbirini tamamlayan iki ilahi gücün varlığına dair inancı ifade etmektedir.⁴ Buradaki bir nüans, iyiliğin tanrısının dinden dine genelde kavramsal olarak değişmemesi; kötülüğün sebebi olan doğaüstü varlığın ise bazen kötü tanrı veya tanrılara bazen de ölümler dünyasındaki tanrı ya da kötü ruhlara atfedilmesinde ortaya çıkmaktadır.⁵ Dahası birçok dinde ne kadar zıt olsalar da çoğu zaman bu tanrılar ikiz addedilir.⁶

Zerdüştilerin yaşayışlarında, doğumdan ölüme tüm geleneklerinde düalizmin etkisi az ya da çok gözlemlenebilmektedir. Öyle ki kötü ruhlardan ko-

- 1 Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, trc. Mehmet Aydın (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 185.; Jeffrey Burton Russell, *Şeytan Antikiteden İlkel Hıristiyanlığa Kötülük*, trc. Nuri Plümer (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1999), 30.
- 2 Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, trc. Ali Berktaş (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2003), 1: 61-62.
- 3 Yuri Stoyanov, "Religious Dualism and the Abrahamic Religions", *The Oxford Handbook of the Abrahamic Religions*, ed. Adam J. Silverstein - Guy G. Stroumsa (Oxford: Oxford University Press, 2015), 410; Russell, *Şeytan*, 57.
- 4 Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, 161.
- 5 Russell, *Şeytan*, 33.
- 6 Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, trc. Arslan Lale (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2003), 398; Stoyanov, "Religious Dualism and the Abrahamic Religions", 410.

runmak için her gün kusti bağlamak, manevî temizlik için Nirang (Gomez)⁷ kullanmak, ateşe nefes vermemek için ağız tülbent ile örtmek vb. birçok davranış Zerdüştiliğin teolojisinin eseridir. Bu durumun en önemli nedenlerinden birisi ise iyilik-kötülük ile doğrudan irtibatlı olan temizlik-kirlilik kavramlarıdır. Kirlilik dünyada kötü iblislerin ve kötü addedilen varlıkların yol açtığı bir olgudur. Zerdüştiler maddî ve manevî kirliliğe uğramamak, temiz bir varlığı kirletmemek ya da ondan temizlenmek için bazı ritüelleri katı bir disiplin içerisinde yapmak zorundadırlar.

Bu çalışmada Zerdüştilere has dualizm hakkında kısa bir değerlendirme yapılarak söz konusu inancın ölüm ve ölüm sonrasında topluma etkileri ve cenaze geleneklerini geçmişten günümüze ne yönde şekillendirdiği incelenecektir. Böylece cesetlerin kuşlara yem edilmesi suretiyle birçok araştırmacının dikkatini çeken Zerdüşti cenaze ritüellerinin teolojik bir bakış açısı ile değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

1. ZERDÜŞTİLERİN TANRI İNANCI: DUALİZM

Dualizm denildiğinde ilk akla gelen İran veya İran'ı içine alan Asya coğrafyasıdır. Bölge; içinde dualist öğeleri barındıran inanışların yanında kâinatın Ahura Mazda ve onun karşıtı Angra Mainyu'nun zıt yaratımlarının sonucunda oluştuğuna dair inanış ve Manici (Gnostik) dualizmin ana vatanı konumdadır. Bu inanışları iyinin manevi (ışık), kötünün maddi (karanlık) varlığı temsil ettiği Gnostik Dualizm (Anti-Kozmik Dualizm); maddi ve manevi olanların her ikisinin de iyi ve kötü olarak ayrıştığı Zerdüşti/Sasanî dualizmi (Pro-Kozmik Dualizm) ve tanrısal varlıkların iyi ve kötüden ziyade yer ve gök olarak kutuplaştığı ilkel kabile dualizmi şeklinde üç kısma ayrıştırmak mümkündür.⁸ Söz konusu hususların yanında günümüzde bölgede İslam, Yahudilik vb. monoteist dinlerde ortodoksi ve heterodoksi içerisinde dualist nüveler içeren inançlar bulunmaktadır.⁹ Diğer taraftan Hinduizm'deki Atman-Maya karşıtlığı, Şamanizm gibi ilkel dualist esrimelerin oluşturduğu inanışlar ve

7 Sığır idrarından birtakım dualar okunarak elde edilen Nirang Avesta'da Gomez olarak geçmektedir. Bunun yanı sıra Avesta'da koyun ya da en yakın akrabadan olma çocukların idrarının da bu şekilde kullanılabilceği yer almaktadır. Nirang ayiniyle birlikte kullanılması nedeniyle zamanla Nirang olarak anılmaya başlanmıştır. Bk: Jivanji Jamshedji Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, ed. Joseph H. Peterson, II. Edition (Bombay: Jehangir B. Karani's Sons, 2011), 54. "...Koyunların veya öküzlerinkinden, en yakın akrabasıyla ile evlenmiş olanlar haricinde kadın veya erkeğinkinden değil..." Vendidad, 8/13 Ayrıca sığır idrarının temizleyici olması için yapılacak ayin Vendidad'ta aşağıdaki gibi anlatılmaktadır. "...iğdiş edilmiş bir boğadan ve yasanın gerektirdiği gibi biraz gomez alacaksın. Temizlenecek olan adamı Ahura tarafından yaratılan alana getireceksin ve onu temizleyecek adam yeri çizecek. Yüz Aşem Vohu okuyacak..." Vendidad, 19/21-22

8 Stoyanov, "Religious Dualism and the Abrahamic Religions", 412-413.

9 Ortaçağ Hristiyan heterodoksisi içerisindeki Bogomil, Katar, Markuni vb. hareketlerini de dualizm çerçevesine ele almak mümkündür. Stoyanov, "Religious Dualism and the Abrahamic Religions", 411-413.

uzak doğu dinlerinde görülen Ying-Yang gibi farklı kutupların sistematik bir şekilde birbirini tamamladığı düalist inanışlara da çeşitli zamanlarda bölge coğrafyasında rastlanılmıştır.¹⁰

Zerdüşti düalizmi ise en bariz özelliği ruh, ışık ve madde ayrımında maddeye bütünüyle kötülük atfetmek olan gnostik düalizmin aksine maddeyi iyi ve kötü olarak tasnif etmektedir. Zerdüşti kozmogoniye göre iyi tanrı Ahura Mazda'nın her iyi yaratımına kötü tanrı Angra Mainyu kötü yaratımlar ile yanıt vermektedir. Dahası başlangıçta Ahura Mazda tarafından iyi olarak yaratılmış olan varlıklar Angra Mainyu veya iblislerince kötü ve habis bir hale gelebilmektedir.¹¹ Zerdüşti kutsal kitabı Avesta'nın özellikle Vendidad bölümündeki pasajlarda bu inanış oldukça hâkimdir. Aşağıdaki ifadeler yapısal ve etimolojik açıdan bakıldığında farklı zamanlarda derlendiği anlaşılan Vendidad'ın söz konusu düalist bakışını ortaya koymasından manidardır.

"...tümüyle ölüm olan Angra Mainyu geldi ve karşıtı nehirdeki yılanı ve Daevaların eseri olan kışı yarattı."¹²

"...tümüyle ölüm olan Angra Mainyu geldi ve sığırlara ve bitkilere ölüm getiren çekirgeyi yarattı."¹³

"...tümüyle ölüm olan Angra Mainyu geldi ve karıncaları ve karınca yuvalarını yarattı."¹⁴

"...Bunlar, örümcek ve çekirgeleri arttıran kötü ruhlular"¹⁵

Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü gibi Vendidad düalist teolojiye uygun olarak iyi ve kötü yaratımlardan bahseder.

Bu coğrafyayı düalizm ile özdeşleştiren esas olgunun eski Hint-Aryan toplumunun inanışları olduğu düşünülmektedir. Ahameni hanedanı döneminde yaşamış olan Yunan tarihçi Herodot'un¹⁶ anlatıları, ilk Hint-Ari topluluklarının inanış ve uygulamaları açısından önemli bilgiler içermektedir. Herodot doğrudan düalist inançlardan bahsetmese de o dönemin bir nevi şaman, ruh

10 Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, 182-183; Stoyanov, "Religious Dualism and the Abrahamic Religions", 413.

11 Maneckji Nusservanji Dhalla, *Zoroastrian Theology From The Earliest Times to the Present Day* (New York, 1914), 155-156.

12 James Darmesteter, trc., "The Vendidad", *The Sacret Books of the East* (Oxford: Clarendon Press, 1895), 4: 1/2.

13 Vendidad, 1/4.

14 Vendidad, 1/6.

15 Vendidad, 7/26.

16 Herodot, *Herodot Tarihi*, ed. Erhat Azra, trc. Ökmen Müntekim (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973), 14-19; Albert De Jong, *Traditions of the Magi: Zoroastrianism in Greek and Latin Literature*, ed. R. Van Den Borek v.dğr. (Leiden: Brill, 1997), 76-77; Martin Haugh, *The Sacred Language, Writings and Religion of the Parsis*, ed. E. W. West, 2nd Edition (London: Trübner & Co., Ludgate Hill., 1878), 5; Hasan Poor Golmohammad, *İslâm Öncesi Türk-İran Kültür İlişkileri* (Doktora, İstanbul Üniversitesi, 2011), Düzeltme XXIII.

çağırıcı ve büyücü din adamı sınıfından olan Magilerin (Magoi, Magu)¹⁷ uygulamalarına ilişkin aktarımları bize onların düalist inanışları hakkında fikir vermektedir. Magilerin geleneklerinin perslerden farklı olduğunu ifade eden Herodot onların yarışircasına zararlı addettikleri hayvanları öldürdüklerini ifade etmektedir. Vendidad'daki pasajlar ile uyuşan bu durum Magilerin düalist inanışlara sahip olduklarını ortaya koymaktadır.¹⁸ Moulton'a göre Avesta'nın söz konusu çift kutuplu anlatımının sorumlusu da Magilerdir.¹⁹

"...Mag'lar (Magi) öbür insanlardan ve özellikle Mısırlı din adamlarından çok başkadırlar; bu sonuncular (Mısırlı din adamları), kurban kesme dışında, ellerini bir canlının kanına bulaştırmazlar; ama Mag'lar, insan ve köpekten başka her canlıyı öldürebilirler. Hatta birbirleriyle yarışircasına karınca, yılan ne olursa olsun, yerde ve havada yaşayan her hayvanı öldürürler..."²⁰

"...Gövdesi üzerinde giden yılanlardan on bin adet öldürecek. Köpeğe benzeyen yılanlar olan Kahrpulardan on bin adet öldürecek. On bin kaplumbağayı bir araya toplayacak. On bin kara-kurbağası öldürecek; on bin su-kurbağası öldürecek; tahlı taşıyan on bin karınca öldürecek, küçük, zehirli zararlı türden olan on bin karıncayı öldürecek. Pislik içinde yaşayan kurtçuklardan on bin tane öldürecek; on bin öfkeli sinek öldürecek"²¹

Magilerin zararlı yaratık addedilen canlıları öldürdüklerine dair yukarıdaki ifadeler, onların, Sasani dönemi düalist geleneklerine ve Vendidad'a uygun davrandıklarını göstermesi açısından dikkate değerdir.

2. ÖLÜM VE KİRLENME

Zerdüştiliğin düalist teolojisine göre, Ahura Mazda'nın yarattığı iyi olan varlıklar Angra Mainyu ve onun iblislerinin dokunuşuyla habis olur. Ölümü kötü bir kavram olarak düşündüren asıl mesele budur. Diğer bir ifade ile canlıyken temiz olan vücut, Angra Mainyu'nun yarattığı ölüm ve ölüm iblisleriyle ölümden hemen sonra temas ettiği için tamamen kirli sayılmaktadır.²²

17 Magiler: Hem Medlere hem de Perslere din adamları yetiştiren boy konumundadır. Bir çeşit şaman, rüya yorumcusu, kâhin vb. olan Magi topluluğu, çoğu dinî ritüeli gerçekleştirebilen babadan oğula geçen ruhbanlığa sahip bir sınıftır. Klasik Zerdüştilikten farklı olan ve daha önceye dayanan Magi geleneği; Haoma âyini yapmak, ateş mabedinde sunularda bulunmak, kanlı kurbanlar adamak vb. birçok dinî âyini içermektedir. Herodot, *Herodot Tarihi*, I: 107; Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism* (Leiden: Brill, 1982), 2: 19-20; George Rawlinson, *The Seven Great Monarchies of The Ancient Eastern World* (New York: John W. Lovell Company, 1959), 2: 60-67. Herodot Magilerin Hind-Ari topluluklardan olan Medlerin bir boyu olduğunu ifade etmektedir. Buna göre altı Med boyundan bahseder: "Deiokes'in hükümü altında toplananlar yalnız Media ahalisiydi; Medler çeşitli boylardan oluşmuştu: Buslar, Paretakenler, Strukhatlar, Arizantlar, Budiler, Maglar". Herodot, *Herodot Tarihi*, I:101.

18 Dhalla, *Zoroastrian Theology*, 155.

19 James Hope Moulton, "The Zoroastrian Conception of a Future Life", *Journal of The Transactions of the Victoria Institute* 47 (1915): 245.

20 Herodot, *Herodot Tarihi*, I:140.

21 Vendidad, 14/5-6.

22 Mehmet Alıcı, *Kadim İran'da Din: Monoteizmden Düalizme Mecusi Tanrı Anlayışı* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2012), 121; Mary Boyce, *Textual Sources for the Study of Zoroastrianism* (Chicago: The University of Chicago Press, 1990), 64-65.

Vendidad bu durumu Angra Mainyu'nun ölüm iblisi olan Druj Nasu'nun²³ cesedi bulup ona yerleşmesi ile açıklar. Druj Nasu'nun saldırdığı iyi bir insanın cesedi dünyadaki en kirli maddedir.²⁴ Druj Nasu'nun yerleştiği ceset artık ona temas edenleri, temas edenlerin de temas ettiklerini ve hatta taşıyanları da kirletmektedir.²⁵ Bu durumda toprak, su ve ateş gibi iyi ve temiz varlıklar kötü varlık olan ceset ile temas etmemelidir. Gatalar sonrası kutsal metinlerde yoğun olarak işlenen bu mesele Zerdüşti cenaze geleneğinin felsefi-teolojik temelini oluşturmaktadır.

Cesede temas eden insan, su, toprak, ateş, odun, yatak, kıyafet vb. herşey kirlenir ve temizlenmesi gerekmektedir. Ahşap, toprak ve kilden yapılmış tabak, çanak, çömlek²⁶ gibi gözenekli malzeme²⁷ ile tek başına ölü taşıyan ve ölü insan eti yemiş kişiler asla temizlenemezler.²⁸ Özellikle Ortodoks Zerdüştiler bu gibi temizlenme kurallarına uymaya gayret gösterirler.

Bunların haricinde Nasu'nun verdiği kirlilikten kurtulmak mümkündür. Bunun için belli birtakım ritüelleri yerine getirmek gerekmektedir. Bu ritüeller kirlenen maddeyi sıgır idrarından yapılan Nirang ile yıkamak, köpeğe göstermek (sag-did), Baj duası gibi bazı duaları okumak, tövbe etmek vb. bazı uygulamalardan oluşmaktadır.²⁹ Ancak insanların temizliği bu işi iyi

- 23 Druj Nasu: Kelime anlamı yalancı, aldatıcı ve günahkâr ifadelerinin karşılığı olan "Druj", Doğru yolu takip etmeyen yani "Aşavan" olmayan kişinin sıfatıdır. Gatalar'da Zerdüş'tün doktrinlerine karşı çıkanlar Druj'un takipçileri olarak addedilmektedir. Angra Mainyu, Avesta'da etimolojik olarak "Druj" ile bağlantılı olan "Dregvant" kelimesi ile ifade edilmektedir. Bunun yanında sadece Angra Mainyu değil onun iblisleri de Druj olarak tanımlanır. Bk. Dhalla, *Zoroastrian Theology*, 50-51.
- 24 Moulton, "The Zoroastrian Conception of a Future Life", 245.
- 25 Mahnaz Moazami, "Nasu", *Encyclopædia Iranica* (New York: Eisenbrauns Inc. 2016), <http://www.iranicaonline.org/articles/nasu-demon>; K. E. Eduljee, "Zoroastrianism After Life, Zoroastrian Funeral Customs & Death Ceremonies", erişim: 14 Ekim 2017, <https://heritageinstitute.com/zoroastrianism/death/index.htm>; Russell, "Burial iii. In Zoroastrianism", 4/6: 561-563; Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286.
- 26 İran'da araştırmalar yapmış olan müsteşrik Williams Jackson, bir Zerdüşti'nin toprak yapımı bir kabın içinde ölen bir fare yüzünden artık temizlenemez duruma gelen kabı ucuz fiyata elinden çıkardığından bahsetmektedir. Bk. A. V. Williams Jackson, *Persia Past and Present* (London: The Macmillan Company, 1906), 398-399.
- 27 "... Eğer onlar (ölü maddenin temas ettiği cisimler) toprak, odun veya kilden olma iseler, sonsuza dek kirlidirler." Darmesteter, "The Vendidad", 4: 7.75.
- 28 "Hiç kimsenin bir cesedi yalnız başına taşınmasına izin verme. Eğer bir adam yalnız başına bir ceset taşıyorsa Nasu onu ölü burnundan, gözünden, dilinden, çenesinden, cinsel organlarından, arkasındaki organlarından kirletmek için üzerine saldırır. Bu Druj Nasu her bir tırnağının sonuna kadar onu lekeler ve bundan sonra sonsuza dek kirli kalır." Avesta'da tek başına ölü taşımak kesinlikle yasaklanmıştır. Bu kişiler asla temizlenemezler, dolayısıyla toplumdan tecrit edilirler. Temiz olmayan bir kişi sürekli kirlilik saçmaktadır ve insanların, bitkilerin, suyun, ateşin vb. olduğu yerlerde bulunamaz. Hatta Avesta metninde bu kişilerin kafalarının koparılıp öldürülmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Bk. Vendidad, 3/14-20.; A. V. Williams Jackson, *Persia Past and Present* (London: The Macmillan Company, 1906), 398-399.
- 29 A. V. Williams Jackson, "The Ancient Persian Conception of Salvation According to The Avesta, or Bible of Zoroaster", *The American Journal of Theology* 17 (1913): 203.

yapan dindar kişiler yani rahipler tarafından yapılmalı; aksi takdirde Druj Nasu kaçıp gitmek bir yana daha da güçlenebilir. Kirli bir şeyin su ile teması yasaklandığı için su ile temizlik direkt olarak yapılmamaktadır. Bu temizlik âyinleri genel olarak Baraşnom olarak adlandırılır.³⁰

*"... Vücutları ölümler tarafından kirletilip temizlenmek isteyenler kime başvursunlar? ... Nasıl konuşacağını bilen, doğruyu konuşan, kutsal sözleri öğrenmiş, dindar ve Mazda'nın kurallarına göre temizlik törenlerini en iyi şekilde bilen dindar birine (rahip) ..."*³¹

Kişi öldükten sonra ölü taşıyıcılardan (Nasasa) başka kimse cesedin yanına yaklaşamaz hatta cesede yanlışlıkla dokunmuş olan bir kişiye dahi bu kişi temizleninceye kadar dokunmak yasaktır.³² Temizlenme ise suyu kirletmemek için direkt su ile olmamaktadır. Bu durum şöyle ifade edilmektedir:

*"... bir köpeğin veya bir insanın cesedine dokunan bir kişi temizlenebilir mi? Ahura Mazda cevap verdi: Olabilir, ... Eğer Nasu ceset yiyen köpekler tarafından veya ceset yiyen kuşlar tarafından yeni kovulduysa, cesedini Gomez ve su ile temizleyecek ve temiz olacak. Eğer Nasu ceset yiyen köpekler tarafından veya ceset yiyen kuşlar tarafından henüz kovulmadıysa, Mazda kulları yeryüzünde üç delik açacak ve bedenini Gomezle yıkayacak, suyla değil. Sonra köpeğimi kaldırıp onun (adamın) önüne getirecekler. (Böyle yapılacak, başka şekilde değil). Sonra kafasının üzerindeki en son saç teli kuruyuncaya kadar bekleyecekler. (Daha sonra) öncekilerden üç adım ilerde, yere üç çukur kazacaklar ve arkasından bedenini suyla yıkayacaklar, Gomezle değil."*³³

Öncelikle sığır idrarından dualar okunarak elde edilen Gomez (Nirang) ile vücut yıkanır ve bir köpeğe gösterilip vücudun kurumaması beklenir, daha sonra ise vücut su ile temizlenir. Bu şekilde temizlenen kişi artık halk arasına eskisi gibi karışabilir. Bu ritüele "Rimani" denilmektedir.³⁴

Zerdüşti cenaze geleneklerinin tam olarak anlaşılabilmesi için düalist teolojinin şekillendirdiği ölüm ve kirlenme kavramlarını anlamak oldukça önemlidir. Zerdüşti kozmogoniye göre tanrı Ahura Mazda yaşamın ve güzelliklerin yaratıcısıyken, Angra Mainyu onun zıddı olarak ölümün, kirlenmenin ve kötülüklerin sebebidir. Her ne kadar ahiret inancı gereği ölüm sadece maddî dünyanın sonu olup aslında gerçek yaşam olan manevi âleme bir nevi geçiş kabul edilse de kötü bir kavram olduğu düşünüldüğünden Angra Main-

30 Moazami, "Nasu".

31 Vendidad, 9/1-2.

32 Vendidad, 7/7-9; Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, 44-45; Irach J. I. Taraporewala, *Zerdüşti Dini*, ed. Abdullah Keskin, trc. Nice Damar, 2. b. (İstanbul: Avesta Yayınları, 2009), 83; Mary Boyce, *Persian Stronghold of Zoroastrianism* (Oxford: Clarendon Press, 1977), 149; Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286.

33 Vendidad, 8/35-39.

34 Jivanji Jamshedji Modi, "The Funeral Ceremonies of the Parsees: Their Origin and Explanation", 1928, <http://www.avesta.org/ritual/funeral.htm>.

yu' ya izafe edilmektedir.³⁵ Yukarıda da görüldüğü gibi birçok temizlik uygulamasını beraberinde getiren bu inanış cenaze geleneklerini de şekillendiren en önemli faktör konumundadır.

3. CENAZE GELENEKLERİ

Günümüzde defin ile ilgili uygulamalar Zerdüştilerin yoğun olarak yaşadığı Hindistan'da ve İran'da farklılıklar göstermektedir. Hatta Amerika ve İngiltere'deki Zerdüşti toplumunda düalizme açıkça aykırı olan uygulamaları dahi görmekteyiz. Ancak Hindistan'daki Parsî toplumu halen geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir şekilde cenaze törenlerini Dakhma adını verdikleri sessizlik kulelerinde ölünün cesedini leş yiyici kuşlara terk ederek icra etmektedir. Din mensubu olmayanlarca vahşice ya da saçma addedilebilecek bu gelenek Zerdüştilerce düalizmin doğasına ve temizlik kurallarına en uygun yöntem olarak düşünülmektedir.³⁶

Zerdüşti toplumunun geçmişte çok farklı defin teknikleri kullandığı günümüz arkeolojik bulgularından elde edilmektedir. Açıkta bırakarak defin yönteminin yanında en eski ölü defin tekniklerinden kremasyon (cesedin yakılması) ve inhumasyon (yakılmaksızın ölünün beden bütünlüğünün korunarak gömülmesi) teknikleri bu bulgular arasındadır. Hatta Zerdüştiliğin çıktığı düşünülen Doğu İran'da Eşkâniler dönemi sonuna kadar kremasyon ve inhumasyon gömü mezarlara rastlanmakla birlikte Batı İran'da da durum bundan farklı değildir.³⁷

Arkeologların Bronz Çağı'nın son evrelerine tarihlendirdikleri Orta Asya'da bulunan mezarlarda, Hint-Aryanların kremasyon türü cenaze kültlerine dair kalıntılara nadiren de olsa rastlamaları ortak geçmişin izlerinde kremasyonun da bulunduğunu göstermektedir.³⁸ Bununla birlikte genel olarak Hint-Aryanların ölümlerini gömdüğü kabul edilmektedir. Açıkta bırakmaya dair ilk kanıtlar Orta Asya ve Doğu İran'da bulunmuş olup bu kanıtlar milattan önce birinci bin yıldan geriye gitmez.³⁹ Orta Asya'nın güney bölgelerinde Demir Çağı'nın başlarında (M.Ö. 1000 yılı ve sonrası) inhumasyon gömü mezarlarının azaldığı ve açıkta bırakma geleneğinin yoğun bir şekilde uygulan-

35 James R. Russell, "Burial iii. In Zoroastrianism", *Encyclopaedia Iranica* (New York: Eisenbrauns Inc., t.y.), 4/6: 561-563; Mary Boyce, "Corpse", *Encyclopaedia Iranica* (New York: Eisenbrauns Inc., 2011), 6/3: 279-286; Huzeyfe Sayım, "Zerdüştilik'de Kozmogoni ve Yaratılış", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/16 (2004): 93.

36 Taraporewala, *Zerdüşti Dini*, 85; Modi, "The Funeral Ceremonies of the Parsees".

37 Russell, "Burial iii. In Zoroastrianism", 4/6: 561-563; Frantz Grenet, "Zarathustra's Time and Homeland: Geographical Perspectives", *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*, ed. Michael Stausberg v.dğr. (Chichester: John Wiley & Sons, Ltd. 2015), 23-24; Boyce, *A History of Zoroastrianism*, 1982, 2: 54-55, 210-211.

38 Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism* (Leiden: Brill, 1975), 1: 112-113; Gregoire Frumkin, *Archaeology in Sovyet Central Asia* (Leiden, Köln: Brill, 1970), 70.

39 Frumkin, *Archaeology in Sovyet Central Asia*, 22-92-96-99-103-113-125-151; Boyce, *A History of Zoroastrianism*, 1975, 1: 113.

diği gözlemlenmektedir.⁴⁰ Zerdüşti düalizminin doğasına açıkça aykırı olan söz konusu defin tekniklerinin kullanıldığına dair bulgular, düalizmin Aryanların tamamının inancı olmadığını hatta ve hatta sonradan aryan dinlerine sirayet ettiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Batı İran'da yaşayan Medlerin cenaze törenlerine dair yazılı bir belge olmamakla birlikte M.Ö. VIII. yüzyıla tarihlenen arkeolojik bulgular Medlerin ölülerini doğrudan gömdüklerini göstermektedir. Diğer taraftan Batı İran'da açıkta bırakma ile ilgili bulgular bu dönemde bulunmamaktadır.⁴¹ İlk yazılı kaynaklara ulaşabildiğimiz Ahameni Hanedanı döneminde gömü mezarların yanı sıra düalist inançla uyuşan kaya oyma veya lahit mezarlar ile Astodanlar⁴² bir arada görülmektedir. Ahameni soyluları ve zenginleri ölülerini açıkta bırakmak yerine onları düalizme uygun şekilde taş lahit sandukalara defnetmektedir. Ahameni ve Eşkânî hatta Sasanî krallarının mumyalanarak buralara defnedildiğine dair bulgular mevcuttur. Ancak halkın lahit ya da Astodan yapma lüksü bulunmadığı için ölülerini gömdüğü veya cesedi açıkta bırakarak hayvanlara yem ettiği düşünülmektedir.⁴³ Boyce, bu geleneğin Orta Asya'dan İran topraklarına geldiğini ve zamanla evrilerek günümüzdeki şeklini aldığını iddia etmektedir.⁴⁴

Diğer taraftan bu dönemde ölülerin gömüldüğü, dönemin yazarları Yunanlı tarihçi Herodot ve Coğrafyacı Strabon tarafından iddia edilmektedir.⁴⁵ Ctesias da Herodot ile benzer aktarımlarda bulunmaktadır.⁴⁶ Herodot, Perslerin görenek ve geleneklerini anlattığı bölümde Magilerin⁴⁷ cenaze uygulamalarının Perslerden farklı olduğunu vurgulamaktadır:

40 Frantz Grenet, "Zoroastrianism in Central Asia", *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*, ed. Michael Stausberg v.dğr. (Chichester: John Wiley & Sons, Ltd., 2015), 142-143.

41 Boyce, *A History of Zoroastrianism*, 1982, 2: 25-26; Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286.

42 Açıkta bırakılan ve kuşlar, köpekler tarafından yenilerek tüketilen cesedin kalan kemiklerinin güneşin ve yağmurun etkisiyle zamanla kuruyup ağarmasının ardından toplanıp konulduğu, nispeten insan bedeninin girebileceğinden daha küçük taş ve seramik kaplara genel olarak "Astodan" (Ossuary) denilir. Eski İran dilinde "kemik kabı", "kemik deposu" anlamlarına gelen Astodan, "Uz-Dana" kelimesinden türemiştir. Bk. A. Sh. Shahbazi, "Astödān", *Encyclopaedia Iranica* (New York: Eisenbrauns Inc., 1987), 2/8: 851-853.

43 Shahbazi, "Astödān", 2/8: 851-853; Boyce, *A History of Zoroastrianism*, 1975, 1: 111; Mary Boyce, "Arsacids iv. Arsacid Religion", *Encyclopaedia Iranica* (New York: Eisenbrauns Inc., 1986), 2/5: 540-541.

44 Boyce, *A History of Zoroastrianism*, 1975, 1: 113.

45 Strabo, *The Geography of Strabo*, ed. T. E. Page v.dğr., trc. Horace Leonard Jones (London: William Heinemann, 1967), XV.3.20.

46 Lloyd Llewellyn-Jones - James Robson, *Ctesias' History of Persia Tales of the Orient* (Oxon: Routledge, 2010), 168.

47 Herodot Persler ile ilgili aktardıklarının yanında Magiler ile ilgili yararlanabileceğimiz önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre Magiler, II. Kuruş döneminde sarayda rüya yorumu ve büyüçülük yapmaktadırlar. Fakat Med boylarından oldukları için pek sevilmemektedirler.; Bk. Herodot, *Herodot Tarihi*, I:101,120,III:61-79; Rudiger Schmitt, *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great: Old Persian Text* (London: Corpus Inscriptionum Iranicarum, 1991), 1: 51-54.

"...Buna karşılık, ölüleri nasıl gömdüklerini kendi dinlerinden olmayanlara göstermedikleri için, bir Pers erkek ölüsünün, bir yırtıcı kuş ya da bir köpek tarafından parçalanmadan gömülmediğini kesinlikle söyleyemem. Ama Mag'lar (Magi) için böyledir, bunu biliyorum, zira herkesin gözü önünde yapılır. Persler ayrıca gömmeden önce ölüyü balmumu ile sıvırlardı..."⁴⁸

Bu ifadeler, Magilerin, Perslerden farklı olarak cenaze uygulamalarını açık seçik fakat Perslerin gizli yaptığını iddia etmektedir. Strabon'un cenaze geleneklerine dair ifadeleri de benzerdir. Fakat Herodot, Perslerin ölülerini gömüp gömmedikleri konusunda net bir bilgisi olmadığını ifade eder. Strabon'a göre Persler ölülerini gömerler; Magiler ise ölüleri kuşların yemesi için açıkta bırakırlar.⁴⁹ Araştırmacılar, oldukça paralel olan bu bilgileri Strabon'un Herodot'tan naklettiğini iddia etmektedir.⁵⁰ Romalı aristokrat Cice-ro da kitabında buna benzer bilgiler vermektedir. Perslerin ölülerini gömdüklerine dair önemli bir kaynak da Ctesias'dır. On yedi yıl Pers sarayında hekimlik yapan Ctesias, Perslerin, Büyük Kuruş'un cenazesi dâhil ölülerini gömdüklerine dair rivayetlere yer verir.⁵¹ Xenophon, *Cyropaedia*'sında benzer biçimde Kuruş'un, Pers krallarının gömüldüğünü ifade eden; "*Şimdi, bedenime gelince; ben öldüğümde oğullarım onu (bedenimi) ne altına ne gümüşe ne de başka bir şeye yatıracaklar fakat onu en kısa zamanda yeryüzüne adayacaklar*"⁵² sözünü aktarır. Aynı şekilde Xenophon, Susa Kralı Abradatas ve Eşi Pantea'nın hikâyesini anlatır. Bugün bu hikâye ile ilgili mezar buluntusu olmasa da, ondan, Perslerin cenaze geleneğinde ölülerin gömüldüğü anlaşılabilir. Curtis Rufus, Lucian gibi birçok Greko-Romen yazar da Perslerin cenaze geleneğinin ölülerin gömülmesi şeklinde olduğuna işaret eder.⁵³ Yeraltı tanrısını memnun etmek adına yapılan sunulardan da anlaşılacağı üzere cesetlerin toprak altına gömülmesi Hint-Aryan geçmişi de kapsayan kadim bir kültür. Ölülerin yeraltı krallığına gittiği inancı Ahameni döneminde de hâkim olup, bu durum Perslerin en azından asillerinin ölülerini gömdüğü anlamına gelmekle birlikte o zamanın Pers cenaze törenleriyle ilgili az çok fikir vermektedir.⁵⁴

48 Herodot, *Herodot Tarihi*, I:140. Burada ifade muğlaktır. Fakat balmumu ile cesedin sıvanması ifadesi Perslerin cesetlerini hayvanlara yedirmedeği şeklinde düşünülebilir. Zira balmumu ile sıvamak için beden bütünlüğüne ihtiyaç olsa gerektir.

49 Strabo, *The Geography of Strabo*, XV.3.20.

50 De Jong, *Traditions of the Magi*, 122.

51 Llewellyn-Jones - Robson, *Ctesias' History of Persia Tales of the Orient*, 168-173-178-191; Andrew Nichols, *The Complete Fragments of Ctesias of Cnidus Translation and Commentary with an Introduction* (Doktora, University of Florida, 2008), 12; Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286.

52 Xenophon, *Xenophon's Cyropaedia*, trc. C. W. Gleason (New York: American Book Company, 1897), XIII.7.25.

53 De Jong, *Traditions of the Magi*, 437-438; Xenophon, *Xenophon's Cyropaedia*, VII:3.

54 Russell, "Burial iii. In Zoroastrianism", 4/6: 561-563; Mary Boyce, "Death (1)", *Encyclopædia Iranica* (New York: Eisenbrauns Inc., 1994), 7/2: 179-181; Boyce, *A History of Zoroastrianism*, 1975, 1: 112.

Eşkânîler dönemine tarihlenen inhumasyon gömülere ve Astodanlara bakıldığında gömülme veya açıkta bırakma olarak her iki tür uygulamanın da yapıldığı düşünülmektedir.⁵⁵ Romalı kilise babası Justin'e göre Eşkânîler dönemindeki ölü definlerinde en yaygın metot cesetleri açıkta bırakarak kuşlara ve köpeklere yem etmektir.⁵⁶ Kralların cenazeleri ise genelde daha önceki Ahameni Kralları gibi balmumu ile sıvanarak lahit mezarlara konulmaktadır.⁵⁷ İran'ın doğusundaki Kuşhan Hanedanlığı'nda ise halkın, göçebe atalarının geleneği olan ölülerini gömme geleneğini sürdürdüğü kurgan (tepe, höyük), katakomb (yeraltı mezarı) ve diğer mezarlık bulgularından anlaşılmaktadır. Arkeolojik bulgulardan öncelikle ölen bir kişinin cenazesinin "Naus" adı verilen özel türbelerdeki bölmelere özel eşyaları, takıları ile birlikte sunular eşliğinde yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Burada etobur hayvanlara yem edilmeksizin çürümesi beklenen cesetler daha sonra kemikler bir araya getirilerek gömülmektedir. Kamuya ait olan bu binalar cesetlerin topluca bulunduğu mekânlar olup cesetlerin burada yan yana biriktirildiği düşünülmektedir.⁵⁸ Benzer biçimde Cicero, Hyranica halkı önde gelenlerinin muhtemelen saygın bir ritüel olduğu için evlerinde cesetlerini parçalatacakları yetenekli köpekler beslediklerini iddia etmektedir.⁵⁹

Sasanî krallarının ölülerinin gömüldüğüne dair rivayetler varsa da bununla ilgili yeterli arkeolojik bulgu yoktur.⁶⁰ Ancak Sasanîler döneminde Ortodoks Zerdüşti inancı devlet dini haline gelmiş ve diğer cenaze törenlerinin yerini cesetleri açıkta bırakarak defin almıştır. Bu dönemde cesetler yerleşim yerlerinden ve yollardan uzak bozkır tepelerde açıkta bırakılarak hayvanlara yem edilmekte ve sonrasında güneşte beyazlayan kemikler seramik Astodanlara konulmaktaydı. Orta Asya'nın birçok bölgesindeki kazılarda çıkarılan bu seramik Astodanların bazılarının üzerinde kutsal ateş ibadeti betimlemeleri bulunmaktadır. Edebî kaynaklar, kraliyet ailesinin ölülerinin vücuduna misk, kâfur, amber sürülerek sandukalar içerisine toprağı kirletmeyecek şekilde gömüldüğünü iddia etse de, bu iddiayı kanıtlayabilecek yeterli delil bulunamamıştır. Daha sonraları Dakhma olarak bilinen sessizlik kuleleri bütün İran'a yayılarak günümüz Zerdüşti cenaze törenleri yaygınlık kazanmıştır.⁶¹

55 J. M. Unvala, *Observation on the Religion of the Parthians* (Bombay: 1925), 29; Shahbazi, "Astödân", 851-53.

56 Justinus, *Epitome of the Phillipic History of Pompeius Trogus*, çev. J. C. Yardley, (USA: The American Philological Association, 1994), XLI. 3. 5.

57 Shahbazi, "Astödân", 851-53.

58 Frantz Grenet, "Zoroastrianism among the Kushans", *Kushan Histories*, ed. Harry Falk, Bremen: Hempen Verlag, 2016, 231-32.

59 Cicero, *Tusculan Disputations*, trc. C. D. Yonge (New York: Harper & Brothers Publishers, 1877), I. 45.

60 De Jong, *Traditions of the Magi*, 435; Russell, "Burial iii. In Zoroastrianism", 561-63.

61 Russell, "Burial iii. In Zoroastrianism", 561-63; Shahbazi, "Astödân", 851-53; De Jong, *Traditions of the Magi*, 433.

İran gelenekleri hakkında hiç şüphesiz en net ve detaylı anlatılara ulaşabildiğimiz kaynak Agathias'ın⁶² "Tarihler" kitabıdır.⁶³ Agathias, Mihr-Mihroe adında bir İranlının cenazesini şöyle anlatmaktadır:

"O sıralarda Mihr-Mihroe'nin görevlisi onun cesediyle meşguldü, cenaze geleneklerine uygun olarak korkunç leş yiyici kuşlar ve köpekler cesedi tüketsin diye onu şehrin dışındaki bir yere çıkardı ve oraya uzatıp üstü açık bir şekilde yalnız bıraktı. Pers cenaze uygulamaları böyledir: Ceset bu yolla ortadan kaldırılır ve açıkta kalan kemikler rastgele bütün araziye yayılırlar. Onlar mezarları, ölü sandukalarını ve ölülerin gömüldüğü her yeri din dışı mekânlar olarak düşünürler. Eğer kuşlar hemen gelip üzerinde uçmazlarsa ya da köpekler bir an önce gelip etleri parçalamazsa, ölen kişinin günahkâr olduğuna ve ruhunu kötülüğe verdiğine ve kötü akıbeta mahkûm olduğuna inanırlar. Bu şekilde ölen kişilerin akrabaları çokça ağıtlar yakarlar, onun ahirette kötü durumda olduğunu düşünürler ve perişan bir hayat sürerler. Fakat ceset çabucak tüketilirse ölen kişilerin yakınları onun ruhunun ödüllendirildiği ve talihli biri olduğu için erdemli, üstün ve iyi bir kadere sahip olduğuna inanarak kutlamalar yaparlar" (Agathias, *Histories*, I.22-23).⁶⁴

Oldukça detaylı bir şekilde aktarılan bu anekdot Sasanî dönemi Zerdüşti cenaze uygulamaları konusunda bizi bilgilendirmektedir. Agathias, ayrıca, paragrafın devamında ordudayken hastalanan normal bir kişinin diğerleri tarafından ölüme terkedildiğini ve gücü tükendiğinde ölmeyi beklemeden vahşi hayvanlar tarafından parçalandığını anlatır.⁶⁵ Buna benzer ölümcül hastaların da dağlarda kaderine terkedildiğine dair rivayetler bulunmaktadır.⁶⁶ Bütün bu anlatımlar ölen kişinin cesedinden kurtulmak için oldukça detaylı ve yorucu ayinler silsilesinin Sasanî döneminin sonuna doğru başladığını gösterir.⁶⁷

Agathias, bölgenin daha önceki sakinlerinin bilgisini de vermekte ve cenaze geleneklerini incelemektedir. Asurlular, Keldaniler ve Medlerin Perslerden önce bölgede yerleştiğini belirttikten sonra; Nineveh (Ninova), Babil ve Medya'daki eski topluluklara ait mezarların çokluğuna atıfta bulunarak onların cenaze geleneklerinin tamamen farklı olduğunu ve ölen insanların gömüldüğünü ya da yakıldığını iddia etmektedir.⁶⁸ Ona göre Zerdüşti bir Magi olup söz konusu cesedi açıkta bırakma geleneğinin sorumlusudur. Zerdüşti

62 Agathias VI. yüzyılda yaşamış Bizanslı avukat ve yazardır. Günümüze ulaşan "Grek Antoloji" (Greek Anthology) ve "Tarihler" (Histories) isimli eserleridir. Bk. Warren Soward, "Agathias and the Persians", <https://www.sasanika.org/>, t.y., 1, <https://www.sasanika.org/wp-content/uploads/AgathiasFinal.pdf>.

63 De Jong, *Traditions of the Magi*, 235.

64 Cameron'un çevirisinden kısmen değiştirilerek alınmıştır. Bk. Cameron, "Agathias on the Sassanians", 79.

65 Cameron, "Agathias on the Sassanians", 79; De Jong, *Traditions of the Magi*, 235-36.

66 El-Bîrûnî, *Tahkiku Mâ li'l - Hind*, 401.

67 Boyce, "Corpse", 279-86.

68 Cameron, "Agathias on the Sassanians", 81; De Jong, *Traditions of the Magi*, 235-36.

öncesi toplumlarda olmayan bu gibi cenaze geleneği ve aykırı evlilikler⁶⁹ Zerdüşti tarafından Pers toplumuna aşılmıştır.⁷⁰

Diğer taraftan Çinli seyyah Wei-jie, M.S. V. yüzyılda Semerkand'da diğer topluluklardan farklı bir halkın ölümlerini ayrı bir binada besledikleri köpeklerle verdiklerini yazmaktadır.⁷¹ Çinli seyyahın anlatılarına göre Zerdüşti cenaze uygulamalarına oldukça benzer olan bu uygulama halkın yenmiş cesetlerin kemiklerini gömmeleriyle ondan ayrılmaktadır. Strabo'nun da, buna benzer biçimde Baktriya (Toharistan)'da belli bir yaşın üzerindeki kişilerin canlı canlı köpekler tarafından parçatıldığına dair aktarımları dikkate değerdir.⁷² Bu gibi uygulamaların Sasanî döneminde Sogdiya, Hyranica ve Baktriya'da uygulanageldiği düşünülmektedir.⁷³ Ancak Batı İran'da benzeri uygulamalara dair bir kanıt bulunamamıştır.⁷⁴

Zerdüştilerin defin törenleriyle ilgili Pehlevî metinleri Sasanî dönemi teolojisinin algılanması açısından önemlidir. Varlıkların yaratılışlarının yanında yaratılış amaçları da verilen Bundahişn metninde ölümlle ilgili leş yiyici kuşların yaratılış amacının ölü bedenlerin tüketilmesi olduğu ifade edilir.⁷⁵ IX. yüzyıla ait ve Zadspram adında bir rahibin kaleme aldığı, Hürmüz ve Ehrimen arasındaki savaşı ve ilk insanın yaratılışını anlatan kozmogonik efsanelerden oluşan *Wizīdagīhā-ī Zādspram*'da ise ölümlerin kuşlar ve köpekler tarafından parçalandığı Zerdüşti'nün ağzından ifade edilmektedir.⁷⁶ *Dadistan-ı Dini*'de ise cesedin hayvanlara ne şekilde yem edildiği ve nedenleri, ruhun bu durumda ne hissettiği, ölüm sonrası törenler ve bu törenlerin uygulamalarına dair din mensuplarının sorularının cevaplandırıldığı metin oldukça düzenli ve son dönem yaşayan Zerdüşti gelenekleri ile ilgili materyaller içermektedir.⁷⁷

Pakistan'ın Hindukuş dağlarında, eski adıyla Kâfiristan olarak bilinen dağlık bölgelerde yaşayan topluluğun cenaze gelenekleri de dikkate değerdir. Kalaşlar olarak adlandırılan bu kavmin önceleri Zerdüşti inancına sahip olması mümkün değilse de cenaze merasimleri Zerdüşti cenazelerine oldukça benzerlik göstermektedir. İran dili konuşmayan topluluk, cenazelerini ahşap sandukalar içinde dağların tepelerinde açıkta bırakmaktadır.⁷⁸ Yine,

69 Yakın akraba arası cinsel münasebetler.

70 Cameron, "Agathias on the Sassanians", 82-83; De Jong, *Traditions of the Magi*, 235-36.

71 Grenet, "Zoroastrianism in Central Asia", 43.

72 Strabo, *The Geography of Strabo*, XI.11.3; Boyce, Grenet, *A History of Zoroastrianism*, c. III, 6-7; Boyce, "Corpse", 279-86.

73 Grenet, "Zoroastrianism among the Kushans", 231-32.

74 Boyce, "Corpse", 279-86.

75 West, "The Bundahish", 19: 25-31; Mackenzie, "Bundahişn", 547-51; Boyce, *Textual Sources for the Study of Zoroastrianism*, 4.

76 West, "Selections of Zadspram", 34.3.

77 Manushchihri-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig".

78 Russell, "Burial iii. In Zoroastrianism", 4/6: 561-563; Anwaar Mohyuddin v.dğr., "Kalash Dress Adornment As Space for Identity: A Case Study of Bumburet Valley in District Chitral, Pakistan", *Science International* 1/27 (2015): 595-596.

muhtemelen düalist inanç gereği Harezmi'de de cenazeler toprağa gömülmezsizin sandukalar veya lahitler içerisinde tutulurdu. Söz konusu gelenekler ile Zerdüşti cenaze ayinleri, dördüncü gün ruhun ahirete ulaşması için üç gün bekletilmesi ve düalizme aykırılık göstermemesi gibi nispeten benzer özellikler içermektedir.⁷⁹ Bundan hareketle zikredilen benzerliklerin ortak bir gelenekten evrildiği ve bölgenin dinî/kültürel arka planında düalizmin izlerinin olduğu öne sürülebilir.

Zerdüş sonrası dindeki değişimin dinin yayılmasıyla birlikte gerçekleştiği görülür. Milattan önce 2000-1500 yılları arasında çıktığı düşünülen Zerdüştlüğün, sonradan eski arî inanışlar ve diğer bölgelerdeki kültürlerden edindiği öğelerle harmanlanıp değişime uğrayarak günümüzdeki halini almış olduğu düşünülmektedir. Batılı klasik yazarların eserlerinden ve Pers krallarının kitabelerinden anlaşıldığı kadarıyla Perslerin Ahura Mazda inancına sahip olduğu görülmekle birlikte bu tanrı onlarda tek tanrı olmayıp bir panteonun baş tanrısıdır. Zerdüştlüğün ilk zamanlarındaki gibi Perslerin cenazelerini gömdüğüne dair Batılı yazarların anlatıları, Perslerin ya Zerdüş inancına sahip olmadığı ya da Zerdüştlüğe mensup olanların açıkta bırakma şeklindeki uygulamayı benimsemediğini göstermektedir. Ancak Pers krallarının kitabelerinde Ahura Mazda ismi defaatle geçmesine rağmen Zerdüş'ten hiç bahsedilmemesi de önemli bir soru işaretidir.

Açıkta bırakma geleneğinin Zerdüştilerce önem kazanmasındaki ana etken düalist inançtaki iyi ile kötünün birbirinden net ve kesin bir şekilde ayrılmasının gerekliliğidir. Bu gereklilik, Zerdüştilerin muhtemelen Sasanî döneminin sonlarına doğru çok detaylı olarak şekillenen temizlik inancına sahip olmalarına sebep olmaktadır. Öyle ki; Vendidad'da temizlik konusu en ince detayına kadar katı kurullarla belirlenmiştir. Buradaki amaç cesedin hayata zarar vermesinin önüne geçmektir. Her türlü ölü maddeyi ateşe, toprağa ve suya atmak kesinlikle yasaklanmıştır. Aksine, onların güneşe bırakılması ve yırtıcı hayvanlara yem edilmesi gerekmektedir.⁸⁰

4. GÜNÜMÜZ CENAZE GELENEKLERİ

Günümüz Zerdüştileri İran'da ölülerini mezarlıklara defnederken Hindistan'da Dakhmalara götürmektedirler. Bunun yanında İngiltere, Amerika gibi diğer ülkelere dağılmış durumda yaşayan Zerdüştiler ise farklı sebeplerle diğer defin tekniklerini kullanabilmektedir. Her ne şekilde yapılsa yapılsın defin ayinlerinin tamamında düalizmin etkisi derinden hissedilmektedir. Ancak burada çoğunluğu oluşturan Ortodoks Zerdüşti geleneklerine uygun cenaze ritüelleri üzerinde durulacaktır.

79 Russell, "Burial iii. In Zoroastrianism", 4/6: 561-563.

80 Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, 42; Boyce, "Corpse", 279-86.

Yaşamından umut kesilen kişiyi son yolculuğuna uğurlamak için çağırılan rahipler cenaze hazırlıklarına başlamadan önce kendilerini kötü varlıklardan korumak için bazı ritüelleri uygularlar.⁸¹ En az iki kişi olmak üzere çağırılan rahipler⁸² ilk önce su ile temizlenip temiz beyaz kıyafetler giyerler ve beyaz kutsal bir kemer olan Kusti'yi, Saroj Baj duasından bölümler okuyarak bağlarlar. Daha sonra birlikte Payvand (Paiwand) adı verilen bir tür bez tutarak ölünün bulunduğu odaya girerler. Bez iki kişi arasında tutulur ve bunu tutmaktaki amaç, tutan kişilerin birlikte hareket ettiğini ve iyi anlaşabildiklerini göstermektir.

Ölüm sonrasında Parsilerde genelde yaşlı akrabalar, İran'da ise Pākšūs adı verilen özel ölü yıkayıcılar, hemen kadını kadın, erkeği erkek olmak üzere ölünün vücudunu "Nirang" (sığır idrarı) ile veya günümüzde genellikle su ile yıkarlar. İran'da ölü yıkayanlardan biri sağ elinde yün bir eldiven ile ölüyü yıkarken diğeri metal bir kâseden metal bir kaşıkla Nirangı döker. Ölü, taş bir levhanın üzerinde baştan ayağa yıkanır. Parsiler, Nirangdan sonra hemen su ile tekrar yıkarlar. Varsa genelde evin büyük oğlu ya da yakınları tarafından temiz ama yeni olmayan beyaz renk kefen benzeri Sudre adı verilen kıyafetler giydirilip kusti bağlanır. Bu sırada ölünün yakınları Avesta'dan dualar okuyarak ve birbirlerini tutarak son kez ölünün yanında beklerler.⁸³ Ölünün yanında her zaman iki kişi olmak zorunluluğu, ölünün vücuduna dokunmaktan imtina edilmesi, Nirang ve metal materyaller kullanımı gibi gelenekler düalist gerekçeler barındırmaktadır.

Ölü genellikle bu işlerle uğraşan iki rahibe emanet edilir. Onlar dualar okuyarak ölüden üç adım uzakta dururlar. Eğer rahipler eve gelmemişse yakınlarından iki kişi ölünün yakınında oturmak zorundadır. Daha sonra evin bir köşesine kum serpiliş üzerine taş levhalar döşenir ve ölü, bu taşların üzerine Dakhma'ya götürülene kadar kafası kuzeye gelmeyecek bir şekilde⁸⁴ bırakılır.⁸⁵ Daha sonra rahiplerden biri metal bir çubukla ya da tırnağıyla cesedin

81 Jackson, *Persia Past and Present*, 387.

82 Bu rahipler para veya hububat karşılığında çalışmaktadır.

83 Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, 43; Jackson, *Persia Past and Present*, 388; Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286.

84 Zerdüştiler' de kuzey, kötülüklerin geldiği yerdir. Bir kişi öldüğünde şeytanî varlık Druj Nasu'nun kuzeyden geldiğine inanılır. Ayrıca kuzeyden esen rüzgârın hastalık ve pis koku getirdiğine inanılmaktadır. Güney ise temiz hava ve yağmurun geldiği yerdir. "... doğrudan ölümden sonra, ruh bedenden ayrıldığı gibi... Druj Nasu, kuzey bölgelerinden çıkıp gelir ve ona saldırır..." Vendidad, 7/2., "... Ölümden bir sonraki Gâhta, Druj Nasu; kuzey bölgelerinden çıkıp gelir ve ona saldırır ..." Vendidad, 7/5.

85 Bazı köy evlerinde Avesta'da anlatılana uygun şekilde evin bir köşesi birkaç santim kazıldıktan sonra yere kum serpilerek ceset buraya yerleştirilmektedir. Burada önemli olan başın kuzeye gelmemesidir. "Eğer burada yer çok sert ise yarım ayak, yer yumuşak ise yarım adam boyu yüksekliğinde bir mezar kazılmalıdır. (Mezarın üzerini kül ve inek gübresiyle kaplayacaklar.) Yüzeyini tuğla, taş veya kuru toprak tozuyla kaplayacaklar." Vendidad, 8/8.

bulunduğu yere belli bir uzaklıkta daire veya Kaşa çizer. Bu çizgi insanların cesede belli bir uzaklıktan daha fazla yaklaşmasını önlemektedir. Dolayısıyla ölünün maddî ve manevî kirliliğinden uzak durma amacı güdülmektedir.⁸⁶ Ayrıca Avesta'da ölünün defin öncesi konulacağı yer ile ilgili çelişkili ifadeler olsa da cesedin kuru temiz bir odada kutsal materyallerden uzakta olması gerekmektedir.⁸⁷

"... o evin içindeki en temiz ve en kurak olan yer... Ahura Mazda ateşiyle, kutsanmış Baresma destelerinin en az olduğu ve Mü'minlerin en az geçtiği yer... ateşten otuz adım, sudan otuz adım, kutsal Baresma destelerinden otuz adım, Mü'minlerden üç adım uzakta."⁸⁸

İran'da ölünün üzerine, tutamak yerleri çene altına gelecek şekilde Ni-rang ile yıkanmış açık bir çift makas konulur. Bu makaslar, Dakhma'ya gildiğinde kefeni keserek ölen kişinin vücudundan çıkarmak için kullanılır. Makasların kötü iblislerden koruduğu inancı diğer bir etkidir.⁸⁹

Eski İran'da evlerin genelde ölümler için ayrı bölümler yapmaya müsait olduğu, müsait yeri olmayanlar için de her sokakta bir ev bulunduğu, Avesta metinlerinden kolayca anlaşılmaktadır. Böylece evde yaşayanlar ile ölümlerin Dakhma'ya gideceği zamana kadar kaldığı odalar ayrı yerlerde bulunduğundan kirlilik ve bulaşıcı hastalık riski bulunmamaktaydı. Çünkü ölümlerin Dakhma'ya götürülmesi için bazen kışın geçip baharın gelmesinin beklenmesi gerekmektedir. Günümüzde de İran'da ve Hindistan'ın bazı bölgelerinde ölümlerin muhafazası için sokaklarda ya da köylerde ayrı evler bulunmaktadır. "Margzad" veya "Nasa-Khanas" olarak isimlendirilen ve IV. yüzyıla kadar Parsî toplumunda rastlanmayan bu yapılar Dakhma'ya götürülene kadar cesetlerin muhafaza edilebileceği şekilde düzenlenmiş olup bazı yerlerde tabut, cesetlerin konulduğu taş levhalar, kefen vb. malzemelerin depolanması için de kullanılmaktadır.⁹⁰

"...Ahura Mazda cevap verdi: her evde, her kasabada ölümler için üç "Kathas" (ayrı oda) yapsınlar."⁹¹

"Ve kuşlar uçmaya, bitkiler büyümeye, gizli sular sızmaya ve rüzgâr dünyayı kurutmaya başlayana kadar cansız bedenini iki gece, üç gece veya bir ay boyunca orada kalmasına izin verecekler..."⁹²

86 Modi, "The Funeral Ceremonies of the Parsees".

87 Modi, "The Funeral Ceremonies of the Parsees"; Taraporewala, *Zerdüş Dini*, 83; Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286.

88 Vendidad, 8/5-7.

89 Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286.

90 Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, 47; Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286; Hormazyar Framarz, *The Persian Rivayats*, ed. Ervad Bamanji Nasarvanji Dhabhar (Bombay: K.R. Cama Oriental Institute, 1932), 139.15-19.

91 Vendidad, 5/10.

92 Vendidad, 8/9-10.

Cesedin bir odanın köşesine yerleştirilmesi sırasında ve sonrasında yapılacak ilk iş bir köpeğe cesedi göstermektir. Köpeğin cesede bakması için öncelikle üç parça taze ekmek cesedin üzerine konur ve köpeğin onları yemesi sağlanır. Sag-did olarak isimlendirilen bu ritüel kefenleme işlemi sırasında iki kez ve sonrasında cenaze, Dakhma'ya götürülene dek her "Gâh"⁹³ başlangıcında birer kez tekrarlanmaktadır. İlk Sag-did'den sonra veya önce İran'da rahipler, Ahunvar ve Aşem Vohu duası okuyarak metal bir kâsede metal bir kaşıkla karıştırdıkları Nirangdan ölünün ağzına üç kaşık döker. Bazı bölgelerde sürekli ölünün yanında durması için bir köpek cesedin ayağına bağlanır. Burada asıl amaç, ölüm olur olmaz cesede hücum eden Druj Nasu'nun, köpeğin ona odaklanması ile gücünü yitirmesini ve cesedin üzerinden kaçarak gitmesini sağlamaktır.⁹⁴ Köpeklerin bakışının ya da ceset yiyici kuşların cesede doğru uçuşunun Druj Nasu'nun kaçmasına yol açtığı Vendidad'da aşağıdaki gibi anlatılmaktadır.

*"... Köpek cesedi görene kadar veya yediğinde ya da et yiyen kuşlar ona doğru yol alana kadar orada kalır. Köpek onu gördüğünde veya yediğinde ya da et yiyen kuşlar ona doğru uçuşunda, Druj Nasu öfkeli bir sinek şeklinde kuzeydeki bölgelere doğru kaçır..."*⁹⁵

*"... Dört gözlü sarı köpek veya sarıkulaklı beyaz köpek getirildiğinde, Druj Nasu kuzey bölgelerine uçar..."*⁹⁶

*"Eğer bin kişi arasında kalmış bir ceset bir köpek tarafından görülmezse, onların tamamı cesetten doğrudan kirlenir..."*⁹⁷

Modi'ye göre; dört gözlü köpek tabiri köpeğin cesede odaklanması, dik-katli bakması veya bu şekilde bakan bir köpek cinsinin bulunduğu anlamında olabilir.⁹⁸ Diğer taraftan Vedalar'da, Yama'nın dört gözlü köpeği vardır. Vendidad'daki dört gözlü köpek tabirinin mitolojik kökeninin de bu efsane olması muhtemeldir.⁹⁹ Sag-did'den sonra ölünün bulunduğu odayı havada olabilecek hastalıklardan temizlediğine inanılan "Sandal Ağacı" veya hoş ko-

93 Bir nevi İslâmî namaz vakitlerine benzeyen bu zaman dilimleri; sırasıyla güneşin doğuşundan öğlen tepe noktaya gelmesine "Havan Gâh", güneşin tepe noktasından ayrılıp vaktin saat 15:00 civarına gelmesine "Rapitvin Gâh", saat 15:00'den akşam güneşin batmasına "Uzerin Gâh", güneşin batmasından gece yarısına "Avisrutrim Gâh" ve gece yarısından ertesi gün güneşin doğuşuna kadar "Uşhahin Gâh" olarak adlandırılır. Detaylı bilgi için bk. Khorde Avesta, Gahs.

94 Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286; Peshotanji Behramji Sanjana, ed. *Denkard, the Acts of Religion*, trc. Ratanshah E. Kohiyar (Bombay: D. Ardeshir & Co., 1874), V:31.31; Manushchihir-i Goshnajaman, "Dadestan-i Denig", *Sacred Books of the East*, trc. E. W. West (Oxford: Oxford University Press, 1882), 18: 16.13; Jackson, *Persia Past and Present*, 388-389.

95 Vendidad, 7/3.

96 Vendidad, 8/16.

97 E. W. West, trc. "Shayest La-Shayest", *Sacred Books of the East* (Oxford: Clarendon Press, 1880), 5: 2.65.

98 Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, 48-49.

99 Jackson, *Persia Past and Present*, 388.

kulu bir tütsü yakılır. Bu sırada rahiplerden biri ya da herhangi bir kişi oturur ve Avesta'dan dualar okur. Bir kişi, ölü Dakhma'ya gideceği zamana kadar tütsüyü odada ölüden üç adım uzakta tutar.¹⁰⁰

Cesedin sessizlik kulesine gece götürülmesi yasaktır. Ancak bazı zor durumlarda Müslümanların saldırılarından bıkan İran'daki Zerdüştiler burada cesedi gece ya da gündüz gizlice götürmek için bu yasağı çiğnemek zorunda kalmışlardır.¹⁰¹ Aynı şekilde cesede temas eden yağmur suyunun yeri kirletmesini önlemek için yağmurlu havada cenaze Dakhma'ya götürülmez.¹⁰²

"...Mazda'ya inananlar ölüyü, gözleri güneşe bakacak şekilde (gündüz) açıkta bırakmalılar."¹⁰³

Eğer ölüm normal bir şekilde değil de kaza ile olmuş ise Vendidad'da kirlenmenin hemen olmayacağı Druj Nasu'nun bir Gâh sonra cesede saldıracağı ifade edilir. Bu nedenle, bu gibi durumlarda ölünün zararlı salgılarının geç ortaya çıkacağına inanıldığı için kazanın gerçekleştiği Gâh içinde cesedin tutulmasında ya da bir yerden bir yere ölü taşıyıcılar olmadan götürülmesinde herhangi bir kirlenme olmamaktadır.¹⁰⁴

"...Bir insan, bir köpek ya da bir kurt tarafından ya da büyücülükle ya da düşmanlıktan kaynaklı hilelerle ya da bir uçurumdan düşerek ya da kanunlarca ya da iftirayla ya da kementle öldürülürse, ölümden ne kadar süre sonra Druj Nasu gelir ve ölünün üzerine hücum eder? ... Ölümünden bir sonraki Gâhta..."¹⁰⁵

Günümüzde ölümlerin çoğunluğu artık hastanelerde gerçekleşmektedir. Bu nedenle ölüm sonrası ev içi âyinleri yapacak fırsat bulunmamaktadır. Bazen kişiler dünyayı kirletmemek adına evlerinde ölmeyi tercih etmekle beraber muhafazakâr aileler ölüm öncesinde hastayı eve götürüp acı çek-tirmeleri nedeniyle eleştirilmektedir. Günümüzde hastanede hayatını yitiren Zerdüştiler yakınları ve sevdikleriyle birlikte yapılan âyinler ile eve götürülmeden doğrudan Dakhmalara defnedilmektedir.¹⁰⁶

Dakhma'ya gitme zamanı gelmeden yaklaşık bir saat önce Parsiler tarafından "Nasasa", İran'da ise "Nasu-Kaşa"¹⁰⁷ olarak isimlendirilen cenaze taşı-

100 Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, 50; Taraporewala, *Zerdüş Dini*, 83; Boyce, *Persian Stronghold of Zoroastrianism*, 149.

101 Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286; Jackson, *Persia Past and Present*, 389.

102 Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286; Modi, "The Funeral Ceremonies of the Parsees".

103 Vendidad, 5/13.

104 Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, 50; Taraporewala, *Zerdüş Dini*, 83.

105 Vendidad, 7/4-5.

106 Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286.

107 Nasasalar ölü taşımak için özellikle yetiştirilmiş kişilerdir. Paraları cemaat hazinesinden ödenmektedir. Bu kişiler başka işlerde de çalışabilmektedirler ancak çağırıldıklarında işlerini bırakıp ölüyü kaldırmak, Dakhma'ya taşınmasını sağlamak ve oradaki son işlemleri yapmak zorundadırlar. Bazı Batılı araştırmacılar onları mezar kazıcılar olarak nitelemiş olsalar da, bu, yanlış bir açıklamadır. Eski dönemlerde mezar kazıcı olarak "Gür-

yıcılar gelirler. Nasasalar, ölünün bulunduğu odaya aralarında “Payvand” adı verilen bir tür bez tutarak ve dualar okuyarak girerler. Cesedin açıkta kalan yerlerini herhangi bir bulaşıcı hastalığa maruz kalmamak için kapatırlar. Cesedi beraberlerinde getirdikleri “Gekan” ya da “Gahan” olarak isimlendirilen demir çubuklarla kaldırırlar. Ağaç çubuk kullanılmamasının nedeni, ağacın gözenekli olması nedeniyle ölüden salınan kirlilikten maddî ve manevî hastalıklara yakalanılacağına inanılmasıdır. Ölüyü tek başına taşımak yasak olduğundan ölü taşıyıcılar her zaman çift¹⁰⁸ sayıda olmak zorundadır.

“Hiç kimsenin bir cesedi yalnız başına taşımaya izin verme. Eğer bir adam yalnız başına bir ceset taşıyorsa Nasu onu ölü burnundan, gözünden, dilinden, çenesinden, cinsel organlarından, arkasındaki organlarından kirletmek için üzerine saldırır. Bu Druj Nasu her bir tırnağının sonuna kadar onu lekeler ve bundan sonra sonsuza dek kirli kalır. ... Bir cesedi yalnız başına taşıyan adamın yeri neresi olacak? ... Mazda'ya ibadet edenlerden güçlü, kuvvetli ve becerikli bir adama, dağın tepesindeki muhafazalı bir yerde kafasını ensesinden kesmesini emrederler...”¹⁰⁹

Parsiler ölen kişinin yakınlarını teskin etmek ve onları ölüden yayıldığına inanılan hastalıklara karşı korumak için Gatalar'daki bazı pasajlardan oluşan Geh-Sarnu töreni yaparlar. İranlılar ise Yaşt-e Gāhān duası ile başlarlar.¹¹⁰

Cenazenin evden ayrılma zamanı geldiğinde cesedin yüzü bir bezle kapatılır ve Nasasalar ölüyü üzerine koydukları demirlere kumaş bir kemer ile sağlam bir şekilde bağlarlar. Daha sonra cenaze Dakhma'ya kadar götürülür. Ancak cesede kimse dokunamaz, sadece demir çubukların ucundan tutabilirler. Cenaze ile birlikte Dakhma'ya gidenler baştan aşağıya beyaz giyerler ve başlarında bir çift rahip olmak üzere çiftler halinde aralarında Payvand tutarak ve Baj Âyini yaparak sessizce ilerlerler; ancak cenaze ile aralarındaki mesafe Hindistan'da otuz, İran'da doksan adımdan daha az olmamalıdır.¹¹¹ Önceleri ölen kişi ister zengin ister fakir olsun, cenaze evi ister uzak ister yakın olsun Dakhma'ya her zaman yürüyerek gidilirdi. Günümüzde şehirlerin gelişmesi ve insanların baskısı artık Bombay gibi bazı kalabalık yerlerde kısa bir yürüyüşün akabinde cenaze araçlarının kullanımını zorunlu kılmaktadır.¹¹²

Diğer taraftan, cenaze evden ayrılır ayrılmaz evin hemen temizlenmesi gerekmektedir. Temizleyici bir madde olduğuna inanılan “Nirang” yani sığır

kan” kelimesi kullanılmaktaydı. Bk. Jackson, *Persia Past and Present*, 389; Taraporewala, *Zerdüşti Dini*, 84; Russell, “Burial iii. In Zoroastrianism”, 4/6: 561-563.

108 Zerdüşti seremonilerde genellikle çift sayılar önemlidir.

109 Vendidad, 3/14-21.

110 Boyce, “Corpse”; Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, 52-53.

111 Modi, “The Funeral Ceremonies of the Parsees”; Boyce, “Corpse”, 6/3: 279-286; Taraporewala, *Zerdüşti Dini*, 84.

112 Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, 53-54; Taraporewala, *Zerdüşti Dini*, 84; Boyce, “Corpse”, 6/3: 279-286.

idrarı cesedin konduğu ve götürüldüğü yerlere serpilir. Her ne kadar bazı köylerde veya daha çok Ortodoks Zerdüşti ailelerin yaşadığı evlerde mevsime göre 10-30 gün arası bir süre bekletilse de, ölünün konduğu taş levha genelde aynı şekilde sığır idrarı ile temizlenerek kaldırılır.

"...Kışın dokuz gece, yazın bir ay bekleyecekler..."¹¹³

Cesetle temas eden evdeki bir kısım eşya da nirang ve su ile temizlenebilir. Ancak porselen, toprak ve ağaçtan yapılan mobilya, tabak, çatal, kaşık vb. maddelerin Nasu'nun ortaya çıkardığı hastalıktan temizlenemeyeceğine inanıldığı için, ceset ile temas ettiklerinde bunlar bir daha kullanılamazlar.¹¹⁴

"...Bir köpekten ya da bir insandan gelen Nasu'nun dokunduğu yemek kapları temizlenebilir mi? ... Eğer altından iseler, onları bir kez Gomezle yıkayın, onları bir kez toprakla ovun, bir kez suyla yıkayın, temiz olacaklardır. Eğer gümüşten iseler iki kez Gomezle yıkayın, onları iki kez toprakla ovun, iki kez suyla yıkayın, temiz olacaklardır. Eğer demirden iseler, üç kez Gomezle yıkayın, üç kez toprakla ovun, üç kez suyla yıkayın, onlar temiz olacaklar. Eğer çelikten iseler, dört kez Gomezle yıkayın, dört kez toprakla ovun, dört kez suyla yıkayın, onlar temiz olacaklar. Eğer taştan iseler, altı kez Gomezle yıkayın, altı kez toprakla ovun, altı kez suyla yıkayın, onlar temiz olurlar. Eğer onlar toprak, odun ve kilden iseler sonsuza dek kirli kalacaklardır."¹¹⁵

Cenaze Dakhma'nın önüne geldiğinde son kez Sag-did yapılır ve bu sırada Dakhma'nın demir kapıları açılır. Nasasalar cenazeyi Dakhma'nın içine götürürler. Demir çubuklarından ayırdıkları cesedi Pavis adı verilen cesetlerin konulduğu bölümlerden birine uzatırlar ve üzerindeki kumaşı demir kancalar ile çıkararak¹¹⁶ çıplak bir vaziyette bırakırlar. Ancak kadınların bazı yerleri örtülü olarak bırakılır. Dakhma'ya üstü açık ve çıplak bir şekilde bırakılan ceset, ceset yiyici kuşlar tarafından görülmeli ve onları cezbetmeli; bu sayede ve kısa sürede tüketilmelidir ki etrafa yaydığı hastalıklar azalsın.¹¹⁷

Cenaze töreni bittiğinde Dakhma'ya gelenler Payvand'ı bırakırlar, açıkta kalan yerlerine Nirang sürüp su ile yıkarlar ve daha önce giydikleri Kusti'yi duasıyla birlikte çözerler. Eve vardıklarında banyo yapıp normal günlük işlerine dönebilirler.¹¹⁸

Büyük yerleşim yerlerinde cesetler dakikalar içerisinde tüketilir ve birkaç gün içinde kemikler güneşte ağarır. Önceki geleneklerde bu kemikler As-

113 Vendidad, 5/42.

114 Modi, *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*, 54.

115 Vendidad, 7/73-75.

116 Ölü bedeninin kirli ve hastalık yaydığına inanıldığı için Nasasaların ölünün kıyafetlerini elleri ile çıkarmasına izin verilmez. Aksi takdirde bu yolla bütün kasabaya ya da kente hastalık bulaşabilme ihtimali olduğu düşünülür. Bu nedenle demir bir kancayla kıyafetleri yırtarak çıkartırlar.

117 Modi, "The Funeral Ceremonies of the Parsees"; Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286.

118 Modi, "The Funeral Ceremonies of the Parsees"; Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286.

todanlara toplanırken günümüzde Dakhma'nın ortasındaki "Sarada" ya da Parsilerce "Bhāndar" olarak isimlendirilen çukura atılır. Zerdüştiler akbaba-ların ve ceset yiyici diğer kuşların Dakhma yakınlarında bulunmasını ve yuva yapmalarını teşvik etmeye özen gösterirler.¹¹⁹

"... onun kıyafetlerini çıkararak iki güçlü ve becerikli adam... ve onu her zaman ceset yiyen köpekler ve kuşların olduğunu bildikleri bir yere uzatacaklar."¹²⁰

A. V. Williams Jackson, İslâm'ın İran'da yayılışının ilk zamanlarında Müslüman olan Zerdüştilerin, öldükten sonra İslâmî usullerle toprağa gömülme-lerine rağmen gece yarısı cesetlerinin çalınarak Dakhmalara götürüldüğüne dair bilgiler edindiğini bildirmektedir.¹²¹ Bu kişilerin göstermelik ya da ger-çekten Müslüman olup olmadığı konusunda net bir bilgi edinmek imkânsız-dır. Fakat bu olaylar, gece yarısı ölü taşımının çok büyük bir günah olması da düşünülduğünde, İran için eski cenaze usullerinden vazgeçmenin zorluğunu anlatması açısından dikkate değerdir.

Günümüzde birçok yeniliğe ayak uydurmaya çalışan Zerdüştiler, cenaze merasimleri konusunda da zaman içinde değişikliğe gitmişlerdir. XIX. yüzyılın ortalarına doğru bazı reformistler Sag-did yapmayı ve Nirang ile temizlenmeyi terk etmişlerdir. Ölülerin Dakhmalara götürülüp açıkta bırakılmasına karşı 1930 yılında ortaya çıkan güçlü tutum veya tepki, 1937'de Tahran'da Dakhmaların yerini Zerdüşti Mezarlığı'nın almasını sağlamıştır. "Aramgâh" olarak isimlendirilen bu mezarlıkların içinde cesedin kefenlendiği ve demir bir tabutun içinde muhafaza edildiği eski Zadmargin-Kanalara benzer amaçla inşa edilmiş bir cenaze binası bulunmaktadır. Nasasalar, buradan aldıkları tabutu Yeşt-ı Gâhan'ı okuduktan sonra oradakilerle birlikte beton duvarlar içindeki kabrine götürürler ve tabuttan çıkardıkları cesedin defin işlemini yaparlar. Defin sonrası mezarın üstü de betonla kaplanır. Cenazeye gelenler daha sonra mezara çiçek bırakır ve taziyelerini iletirler.¹²²

Cenazeleri beton veya taş duvarlı mezarlara gömmek muhafazakâr Zerdüştiler için kabul edilemez olsa da, tarihî kayıtlar eski Zerdüştilerin oyma taş ve lahit mezarlara ölülerini defnettiklerini ortaya çıkarmaktadır. Vendidad'ın emirlerine doğrudan aykırı olmakla birlikte, reformist Zerdüştilerin de dünyayı kirlenmekten korumanın en iyi yolu olarak düşündükleri eski yöntemleri tekrar uygulayarak atalarının yolundan gittikleri düşünülebilir.¹²³

İngiltere gibi uzak ülkelerde yaşayan Zerdüştiler buldukları topluma ayak uydurmuşlardır. Ölülerini mezarlıklara defnetmekte ya da Kremator-

119 Modi, "The Funeral Ceremonies of the Parsees"; Taraporewala, *Zerdüşti Dini*, 84; Russell, "Burial iii. In Zoroastrianism", 4/6: 561-563.

120 Vendidad, 8/10.

121 Jackson, *Persia Past and Present*, 396-397.

122 Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286.

123 Boyce, "Corpse", 6/3: 279-286.

yumlarda yakmaktadırlar. Bu uygulamayı yapan Zerdüştliler, Krematoryumlarda ölümlerin yakılmasının kutsal metinlere aykırı bir yöntem olduğu yönündeki eleştirileri, elektrik ve ısının ateşten farklı olduğu iddiası ile cevaplamaktadırlar.¹²⁴

Zerdüşti toplumu, Sasanîlerden sonra, Vendidad'da bulunan kesin hükümlere rağmen çeşitli sebeplerle birçok ölü defin tekniği uygulamış ve halen uygulamaktadır. İran'daki reformist Zerdüştliler ölümlerini beton mezarlara defnederken, Parsîler Vendidad'ın gerekliliklerini günümüze uyarlamaya çalışmaktadır. Ancak son otuz yılda Parsîlerin yaşadıkları bölgelerde nüfus yoğunluğu nedeniyle Dakhmaların şehir içinde kalması ve artık ceset yiyici kuşların sayılarındaki belirgin azalma birtakım sorunlara neden olmaktadır: Aşırı sıcak havanın kuruttuğu cesetler uzun süre yok olmamakta ve Dakhma'ların merkezindeki çukurlar ceset parçalarıyla dolmakta, bu durum ise çevre kirliliğine ve kötü kokuların yayılmasına yol açabilmektedir.¹²⁵ Parsî toplumu, bu sorunları gidermek ve Hindistan devleti tarafından herhangi bir şekilde yaptırımla karşı karşıya kalmamak için, cesetleri asitle ya da lazer ışınlarıyla yok etme ve kurumuş cesetleri beton mahzenlerde muhafaza etme de dâhil kutsal metinlere uygun olabilecek metotları el altında tutmaktadır.¹²⁶

Öte yandan; Zerdüşti olmayanların cenaze merasimlerine katılması ve cesedi görmeleri dinen doğru olmamasına rağmen kalabalık Hindistan sokaklarında bu kurala riayet edebilmenin güçlüğü, Gujarat'ta ilk Dakhma'nın yapıldığı 1300 yılından günümüze Parsî sayısındaki azalma ile ters orantılı nüfus artışı, Dakhmaların bulunduğu tepelerin yakınlarına evler inşa edilmesi ve bu evlerden bazılarının Dakhma'da vahşi hayvanların yemesi için bırakılan cesetleri rahatça görebilecek durumda olması ve Dakhmalara çıplak halde uzatılan cesetlerin basın tarafından fotoğraflanması Parsî toplumunu rahatsız eden etmenlerden bazılarıdır.¹²⁷

SONUÇ

Kökene milattan önce 2000'li yıllara kadar geri götürülen Zerdüştliliğin gerek özgür irade düşüncesi gerekse ahiret tasavvuru ile tarihin akışında birçok dinî düşünce ve akıma yön verdiği görülmektedir. Gatalar'ın pastoral ve muğlak dili bir din teşekkülüne izin vermese de Zerdüştlilik Gatalar sonrasında günün şartlarına göre sistematik bir din şeklini almış ve Sasanîlerin

124 J. Kestenberg Amighi, *The Zoroastrians of Iran: Conversion, Assimilation, or Persistence* (New York: AMS, 1990), 261-262.

125 Russell, "Burial iii. In Zoroastrianism", 4/6: 561-563; Leilah Vevaina, "Excarnation and the City the Tower of Silence Debates in Mumbai", *Topographies of Faith Religion in Urban Spaces* (Leiden- Boston: Brill, 2013), 82.

126 Russell, "Burial iii. In Zoroastrianism", 4/6: 561-563.

127 Vevaina, "Excarnation and the City the Tower of Silence Debates in Mumbai", 76-82.

oluşturduğu İran'daki hâkim devlet otoritesinin de desteği ile İran, Mezopotamya, Anadolu ve Arap coğrafyasında uzun süre etkilerini göstermiştir.

Zerdüş'tün kendi ağzından çıktığına inanılan Gatalar'da olmasa da buradaki imalara dayanarak daha sonraki dinî metinler içerisinde geliştirilen Zerdüşti düalizmi, iyi varlıkların yanında kötü varlıkların onlarla eşit konumda olması prensibini esas almaktadır. Bununla birlikte manevî varlıkların hepsini iyi olarak konumlandırmadığı gibi, maddenin de kötü konumda olması için kötü güçlerle temasını şart koşmuştur. Bu nedenle canlıken/hayatta iken iyi addedilen insan bedeni, ruhun ondan ayrılması ile değil, ruhun ayrılmasının akabinde kötü güçlerin ona teması ile habıs/kirli addedilir. Habıs bir madde olan cesedin dünyayı kirletmesinin önüne geçilebilmesi için Zerdüştiler cesedin yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanıp tüketilmesinin en doğru yöntem olduğunu iddia etmektedirler. Hâlen tartışılmakla birlikte, Zerdüş'tün ilk çıktığı bölge olduğu tahmin edilen Doğu İran'da ve hatta Batı İran'da günümüz arkeolojik verileri perspektifinden Demir Çağı'na kadar rastlanmayan bu yöntem, bazı araştırmacıların tahminlerine göre bir Aryan kavmi olan Med boylarından Magilere dayanmaktadır.

Zerdüşti cenazeleri, söz konusu defin uygulaması nedeniyle belli bir süre yüksek ve kıraç dağlık bölgelerde hayvanların tüketmesi için bırakılmakta iken; Müslümanların İran topraklarına hâkim olmasından sonra, İslâm dininin temizlik ilkelerine oldukça ters olan bu ritüel "Dakhma" adı verilen insanlardan uzak yüksek kuleler üzerinde cesetlerin yırtıcı kuşlara yem edilmesi şeklini alarak devam etmiştir. Hindistan Zerdüşti toplumu, günümüzde bu geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olarak dinî vecibelerini yerine getirmeye özen göstermekte; cenazelerini, aralarında kısmî farklılıklar olsa da Sasanîler dönemi ve sonrası ritüellerine bağlı kalarak Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde inşa ettikleri Sessizlik Kuleleri'nde (Dakhma) yırtıcı kuşlara yem etmek suretiyle defnetmektedir.

İran'da kalan Zerdüşti cemaati ise ehl-i kitap olarak görülmelerine ve dinî vecibelerini yerine getirmeleri konusunda herhangi bir sıkıntı çekmemelerine rağmen, artık cenazelerini Dakhmalara götürmekten vazgeçmişlerdir. Bunun yerine, Zerdüşti mezarlıklarında Zerdüşti öğreti gereği ateş, toprak ve suyu kirletmemek adına cenazelerini beton duvarlar içine defnetmeyi tercih etmektedirler. Amerika, İngiltere, Kanada ve diğer bazı ülkelerde yaşayan Zerdüştilerin ise cenazelerini mezarlıklara defnetme yanında; ateş yahut yüksek ısı ve elektrik kullanarak cesetlerin yok edilmesinden ibaret olan Krematoryumlarda (Ölü Yakma Fırını) yakma uygulamasını da sahiplendikleri görülmektedir. Dolayısıyla bugün yüz bin civarındaki bir nüfusu temsil eden Zerdüştiler, yaşadıkları ülke yahut bölgelerde çağın gerekliliklerine ve gerçeklerine uygun bir şekilde varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Alicı, Mehmet. *Kadim İnançta Din: Monoteizmden Düalizme Mecûsî Tanrı Anlayışı*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2012.
- Amighi, J. Kestenberg. *The Zoroastrians of Iran: Conversion, Assimilation, or Persistence*. New York: AMS, 1990.
- Boyce, Mary. *A History of Zoroastrianism*. Leiden: Brill, 1975.
- Boyce, Mary. *A History of Zoroastrianism*. Leiden: Brill, 1982.
- Boyce, Mary. "Arsacids iv. Arsacid Religion". *Encyclopaedia Iranica*. 2/5: 540-541. New York: Eisenbrauns Inc., 1986.
- Boyce, Mary. "Corpse". *Encyclopædia Iranica*. 6/3: 279-286. New York: Eisenbrauns Inc., 2011.
- Boyce, Mary. "Death (1)". *Encyclopædia Iranica*. 7/2: 179-181. New York: Eisenbrauns Inc., 1994.
- Boyce, Mary. *Persian Stronghold of Zoroastrianism*. Oxford: Clarendon Press, 1977.
- Boyce, Mary. *Textual Sources for the Study of Zoroastrianism*. Chicago: The University of Chicago Press, 1990.
- Cicero. *Tusculan Disputations*. Trc. C. D. Yonge. New York: Harper & Brothers Publishers, 1877.
- Darmesteter, James, trc. "The Vendidad". *The Sacred Books Of the East*. 4: 1-236. Oxford: Clarendon Press, 1895.
- De Jong, Albert. *Traditions of the Magi: Zoroastrianism in Greek and Latin Literature*. Ed. R. Van Den Borek - H.J.W. Drijvers - H.S. Versnel. Leiden: Brill, 1997.
- Dhalla, Maneckji Nusservanji. *Zoroastrian Theology From The Earliest Times to the Present Day*. New York, 1914.
- Eduljee, K. E. "Zoroastrianism After Life, Zoroastrian Funeral Customs & Death Ceremonies". Erişim: 14 Ekim 2017. <https://heritageinstitute.com/zoroastrianism/death/index.htm>.
- Eliade, Mircea. *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. Trc. Mehmet Aydın. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. Trc. Arslan Lale. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. Trc. Ali Berktaş. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Framarz, Hormazyar. *The Persian Rivayats*. Ed. Ervad Bamanji Nasarvanji Dhabhar. Bombay: K.R. Cama Oriental Institute, 1932.
- Frumkin, Gregoire. *Archaeology in Sovyet Central Asia*. Leiden, Köln: Brill, 1970.
- Golmohammad, Hasan Poor. *İslâm Öncesi Türk-İnanç Kültür İlişkileri*. Doktora, İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Grenet, Frantz. "Zarathustra's Time and Homeland: Geographical Perspectives". *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*. Ed. Michael Stausberg - Yuhan Sohrab - Dinshaw Vevaina - Anna Tessmann. 21-30. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd., 2015.
- Grenet, Frantz. "Zoroastrianism in Central Asia". *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*. Ed. Michael Stausberg - Yuhan Sohrab - Dinshaw Vevaina - Anna Tessmann. 129-146. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd., 2015.

- Haugh, Martin. *The Sacred Language, Writings and Religion of the Parsis*. Ed. E. W. West. 2nd Edition. London: Trübner & Co., Ludgate Hill., 1878.
- Herodot. *Herodot Tarihi*. Ed. Erhat Azra. Trc. Ökmen Müntekim. 1. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973.
- Jackson, A. V. Williams. *Persia Past and Present*. London: The Macmillan Company, 1906.
- Jackson, A. V. Williams. "The Ancient Persian Conception of Salvation According to The Avesta, or Bible of Zoroaster". *The American Journal of Theology* 17 (1913): 195-205.
- Llewellyn-Jones, Lloyd - Robson, James. *Ctesias' History of Persia Tales of the Orient*. Oxon: Routledge, 2010.
- Manushchih-r-i Goshnajaman. "Dadestan-i Denig". *Sacred Books of the East*. Trc. E. W. West. 18. Oxford: Oxford University Press, 1882.
- Moazami, Mahnaz. "Nasu". *Encyclopædia Iranica*. New York: Eisenbrauns Inc., 2016. <http://www.iranicaonline.org/articles/nasu-demon>.
- Modi, Jivanji Jamshedji. "The Funeral Ceremonies of the Parsees: Their Origin and Explanation". 1928. <http://www.avesta.org/ritual/funeral.htm>.
- Modi, Jivanji Jamshedji. *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*. Ed. Joseph H. Peterson. II. Edition. Bombay: Jehangir B. Karani's Sons, 2011.
- Mohyuddin, Anwaar - Sheikh, Irum - Chaudhry, Hafeez-ur-Rehman. "Kalash Dress Adornment As Space for Identity: A Case Study of Bumburet Valley in District Chitral, Pakistan". *Science International* 1/27 (2015): 595-600.
- Moulton, James Hope. "The Zoroastrian Conception of a Future Life". *Journal of The Transactions of the Victoria Institute* 47 (1915): 233-252.
- Nichols, Andrew. *The Complete Fragments of Ctesias of Cnidus Translation and Commentary with an Introduction*. Doktora, University of Florida, 2008.
- Rawlinson, George. *The Seven Great Monarchies of The Ancient Eastern World*. New York: Jhon W. Lovell Company, 1959.
- Russell, James R. "Burial iii. In Zoroastrianism". *Encyclopaedia Iranica*. 4/6: 561-563. New York: Eisenbrauns Inc., t.y.
- Russell, Jeffrey Burton. *Şeytan Antikiteden İlkel Hıristiyanlığa Kötülük*. Trc. Nuri Plümer. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 1999.
- Sanjana, Peshotanji Behramji, ed. *Denkard, the Acts of Religion*. Trc. Ratanshah E. Kohiyar. Bombay: D. Ardeshir & Co., 1874.
- Sayım, Huzeyfe. "Zerdüştfilik'de Kozmogoni ve Yaratılış". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/16 (2004): 91-101.
- Schmitt, Rudiger. *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great: Old Persian Text*. London: Corpus Inscriptionum Iranicarum, 1991.
- Shahbazi, A. Sh. "Astödän". *Encyclopaedia Iranica*. 2/8: 851-853. New York: Eisenbrauns Inc., 1987.
- Stoyanov, Yuri. "Religious Dualism and the Abrahamic Religions". *The Oxford Handbook of the Abrahamic Religions*. Ed. Adam J. Silverstein - Guy G. Stroumsa. 405-428. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Strabo. *The Geography of Strabo*. Ed. T. E. Page - E. Capps - W. H. D. Rouse. Trc. Horace Leonard Jones. London: William Heinemann, 1967.
- Taraporewala, Irach J. I. *Zerdüştfi Dini*. Ed. Abdullah Keskin. Trc. Nice Damar. 2. b. İstanbul: Avesta Yayınları, 2009.

- Vevaina, Leilah. "Excarnation and the City the Tower of Silence Debates in Mumbai". *Topographies of Faith Religion in Urban Spaces*. 73-95. Leiden- Boston: Brill, 2013.
- West, E. W., trc. "Shayest La-Shayest". *Sacred Books of the East*. 5: 237-407. Oxford: Clarendon Press, 1880.
- Xenophon. *Xenophon's Cyropaedia*. Trc. C. W. Gleason. New York: American Book Company, 1897.